

АДЛЮСТРАВАННЕ ЁВЯДЗЕННЯ Ё БЕЛАРУСІ СУДОВАЙ РЭФОРМЫ 1864 Г. У ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ 70–80-Х ГГ. XIX СТ.

І.Г. Гушчынскі, г. Мінск.

Найбольш значнай падзеяй у развіцці судовай сістэмы Расійскай імперыі другой паловы XIX – пачатку XX ст. стала судовая рэформа 1864 г. У адпаведнасці з ёй абвешчаўся шэраг буржуазна-дэмакратычных прынцыпаў судаводства: нязменнасць суддзяў, галоснасць, вуснасць і спаборнасць, у сувязі з чым была рэарганізавана пракуратура і заснавана адвакатура, аддзяленне суда ад адміністрацыі, выбарнасць міравых суддзяў. Судовыя статуты ад 20 лістапада 1864 г. былі ўспрыняты расійскім грамадствам надзвычай станоўча. Перыядычны друк таго часу быў поўны дыфірамбаў рэформе. Гэта датычыць у тым ліку “Московских ведомостей”, галоўны рэдактар якіх М.Н. Каткоў усяго праз некалькі гадоў стаў галоўным яе крытыкам [1], [2], [3].

На тэрыторыю Беларусі дадзеная рэформа была распаўсюджана толькі ў 1872–1883 гг., прычым у значна абмежаваным выглядзе (у прыватнасці, выбарнасць міравых суддзяў тут замянялася іх прызначэннем “ад урада”, уводзіліся абмежаванні для асоб іўдзейскага веравызнання пры фарміраванні складу прысяжных засядацеляў). Гэта было абумоўлена антыўрадавымі ўзброенымі выступленнямі, што адбываліся на беларускіх землях у 1863–1864 гг., а таксама моцнымі пазіцыямі дваранства рымска-каталіцкага веравызнання і яўрэйскай буржуазіі. Па часе рэалізацыі судовай рэформы ў Беларусі супала са зменамі ў палітыцы самадзяржаўя, узяўшага курс на абмежаванне ліберальна-дэмакратычных прынцыпаў праведзеных рэформ, у тым ліку судовай. З канца 1870-х гг. (асабліва пасля апраўдальнага прысуду В. Засуліч у 1878 г.) усё гучней і гучней са старонак друку кансерватыўна-манархічнага кірунку (“Московские ведомости”, “Русский вестник”, “Гражданин” і інш.), а таксама юрыдычных і гістарычных прац даследчыкаў з адпаведнымі перакананнямі (В.Я. Фукс [4], К.А. Скалькоўскі [5] і інш.) пачалі раздавацца галасы аб непрыдатнасці судовых статутаў 20 лістапада 1864 г. існуючаму грамадскаму ладу, іх негатыўным уплыве

на моц і аўтарытэт дзяржаўнай улады і г. д. Адносна лёсу судовай рэформы ў грамадстве пачаліся вострыя дыскусіі, у якіх паказанай вышэй пазіцыі апаніраваў так званы ліберальны лагер, прадстаўлены шэрагам выданняў (“Вестник Европы”, “Голос”, “Санкт-петербургские ведомости” і інш.), юрыстамі А.Ф. Коні [6], М.А. Філіпавым [7], Г.А. Джаншыевым [8], К.К. Арсеньевым [9] і інш., якія адстойвалі прагрэсіўны характар судовых статутаў. У кантэксце гэтай палемікі закраналіся і пытанні, якія датычылі праблем рэалізацыі судовай рэформы 1864 г. у заходніх акраінах імперыі: мэтазгоднасці яе правядзення тут увогуле, выбарнасці міравых суддзяў, падборы складу суда прысяжных і інш.

Адным з першых пытання аб увядзенні судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю было ўзнята ў 1867 г. на старонках газеты “Московские ведомости”. Яе рэдактар М.Н. Каткоў адзначаў, што ў мясцовасцях, дзе рэформа не можа быць уведзена ў хуткім часе, было б карысна, не чакаючы тэрміну, адкрыць установы міравых суддзяў. Аднак далей ён завастраў сваю ўвагу на складанасцях, з якімі гэта мерапрыемства не магло не сутыкнуцца на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю. Па-першае, гэта адсутнасць тут земскіх устаноў, у выніку чаго міравыя суддзі павінны былі прызначацца ад урада. А гэта, у сваю чаргу, азначала б страту самастойнасці і значнае скажэнне ўсяго характару міравой юстыцыі. Па-другое, недахоп, на думку М.Н. Каткова, адпавядаючых кадраў у гэтай мясцовасці, у выніку чаго адміністрацыі не было б з каго выбіраць і прыйшлося б задавальняцца тымі ж кандыдатамі, з якіх у той час набіраліся людзі на паліцэйскія пасады. А гэта азначала б зніжэнне аўтарытэту міравой юстыцыі ў грамадскай свядомасці [1, с. 749–750]. Да ўказанай праблемы М.Н. Каткоў зноў звярнуўся ў нумары “Московских ведомостей” ад 14 красавіка 1871 г. У гэты час у завяршальную стадыю ўступіла абмеркаванне ў Дзяржаўным савеце пытання аб увядзенні ў 9-ці заходніх губернях (Магілёўскай, Мінскай, Віцебскай, Гродзенскай, Віленскай, Ковенскай, Кіеўскай, Валынскай і Падольскай) міравых судаў. Тых прадстаўнікоў грамадскасці дадзенага рэгіёну, хто прызнаваў неабходнасць гэтага, М.Н. Каткоў у дадзеным артыкуле называў

“лепшай часткай насельніцтва Заходняга краю”. Больш таго, ён настойліва выступаў тут за неабходнасць не спыняцца на ўвядзенні міравых судаў, а адразу прыступіць да распаўсюджвання на заходнія губерні імперыі судовай рэформы 1864 г. у поўным аб’ёме. Неабходнасць гэтага М.Н. Каткоў абгрунтоўваў галоўным чынам тым, што гэта стала б важным крокам да трыумфа “рускай справы” ў краі, бо многія патэнцыйныя рускія перасяленцы адмаўляліся ад пераезду ў Заходні край з-за таго, што мясцовыя суды не гарантавалі іх правоў, перш за ўсё эканамічных. Адметна, што значная частка артыкула прысвечана таму, што, на думку аўтара, увядзенне суда прысяжных на тэрыторыі, дзе значную частку насельніцтва складалі каталікі і іўдзеі, зусім не з’яўлялася перашкодай для адкрыцця тут акруговых судаў і судовых палат, а наадварот – было б вельмі карысным ва ўсіх адносінах [2, с. 244–246]. Аднак пазней, у канцы 1870-х – пачатку 1880-х гг., калі ўрадам праводзіліся мерапрыемствы па непасрэдным увядзенні на тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў акруговых судаў і судовай палаты, дадзеная тэма практычна не ўздымалася ні на старонках “Московских ведомостей”, ні на старонках “Русского вестника” (іншага выдання пад рэдактарствам М.Н. Каткова). Да гэтага часу ён змяніў свой пункт гледжання не толькі адносна ўвядзення судовай рэформы на тэрыторыі Беларусі, але і судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. увогуле. Яго новую пазіцыю яскрава характарызуе назва аднаго з перадавых артыкулаў “Московских ведомостей” за 1882 г. – “Залежнасць суда ад дзяржаўнай улады як лепшая гарантыя яго сапраўднай свабоды” [3, с. III].

Што датычыць друку з яскрава выражанай ліберальнай афарбоўкай, то ацэнка ў ім зацверджанага Аляксандрам II 23 чэрвеня 1871 г. закона аб увядзенні міравых судовых устаноў у 9-ці заходніх губернях была ў цэлым пазітыўнай. Часопіс “Вестник Европы”, рэдактарам-выдаўцом якога з’яўляўся М.М. Стасюлевіч, называў гэты акт “першай пасля сялянскай рэформы арганічнай мерай да аб’яднання заходняй акраіны з астатняй Расіяй”. Прычым шлях да “сапраўднага” аб’яднання рэдакцыя выдання бачыла менавіта праз

распаўсюджанне ў краі “пачаткаў ліберальных і дабратворных”. Але ў той жа час як недахоп адзначалася замена выбарнасці міравых суддзяў іх прызначэннем міністрам юстыцыі, што, “відавочна, менш гарантавала самастойнасць суддзям”, якія апыналіся ў дадзеным выпадку “амаль у палажэнні адміністрацыйных чыноўнікаў”. Апошняе, на думку рэдакцыі часопіса, рабіла немагчымым наданне судовай рэформе ў заходніх губернях “таго значэння, якое яна мела ў астатняй Расіі” [10, с. 394].

У 1872 г. была выдадзена кніга М.М. Калмакова (старшыні Кіеўскай палаты грамадзянскага суда, а затым обер-сакратара Сената) “Записка о Судебной реформе в Западном крае вообще и в частности в Киевской губернии” [11], якая стала, фактычна, адзіным выданнем дарэвалюцыйнага перыяду, спецыяльна прысвечаным праблеме рэалізацыі судовай рэформы 1864 г. у заходніх губернях Расійскай імперыі. Кажучы аб матывах урада пачаць увядзенне судовых статутаў у адзначаным рэгіёне М.М. Калмакоў адзначаў, што гэта павінна было стаць “магутнай зброяй” у справе “абрусення краю” і канчатковага аб’яднання яго з астатняй Расіяй [11, с. 10]. У той жа час аўтар тлумачыў, чаму дзяржаўная ўлада пакуль не вырашалася на ўвядзенне судовай рэформы ў поўным аб’ёме ў заходніх губернях: адсутнасць у краі “таго рускага элемента землеўладання, які служыў бы заканадаўцы ручацельствам у тым, што час увядзення земскіх устаноў і судовай рэформы прыйшоў, і што былыя беспарадкі ў краі незваротна зніклі” [11, с. 21]. Усё гэта адлюстроўвае супярэчлівы характар дзяржаўнай палітыкі, якая праводзілася ў разглядаемы перыяд ў адносінах да дадзенага рэгіёну. Яна была накіравана, з аднаго боку, на палітычную, сацыяльную і эканамічную інтэграцыю ў склад імперыі тэрыторый, далучаных у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай, праз уніфікацыю прававой сферы, а з іншага, - у адносінах да іх прымаўся шэраг абмежавальных заканадаўчых мер.

19 чэрвеня 1877 г. імператарам быў падпісаны ўказ аб увядзенні судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. на тэрыторыі 9-ці заходніх губерняў у поўным іх аб’ёме. Гэта рашэнне кіраўніцтва краіны было ўспрынята грамадствам у цэлым

станоўча, асабліва ў ліберальных колах. У прыватнасці, “Вестник Европы” выказаў, па-першае, задавальненне курсам дзяржавы на ўраўнанне ў правах унутраных губерняў і заходніх, па другое, - спадзяванне, што ў хуткім часе ў краі будзе ўкаранена выбарнасць міравых суддзяў і скасаваны асаблівасці функцыянавання тут суда прысяжных, дзеля чаго патрэбна ўвядзенне земскіх устаноў [12, с. 359–361]. У падобным ключы выказалася і пецябургская газета “Северный вестник” (у наступным 1878 г. яна была зачынена ўладамі за публікацыю ліста В. Засуліч) [13, с. 2].

На пазіцыях як абароны ліберальна-дэмакратычных прынцыпаў судовых статутаў, так і распаўсюджання іх на тыя мясцовасці, дзе да гэтага часу яны яшчэ не былі ўведзены, стаяла юрыдычная грамадскасць краіны, у прыватнасці – Юрыдычнае таварыства пры Імператарскім Санкт-Пецябургскім універсітэце, у якое ўваходзілі выдатнейшыя юрысты таго часу: М.І. Стаяноўскі, І.Я. Фойніцкі, А.Ф. Коні, У.Д. Спасовіч і інш. У “Журнале гражданского и уголовного права”, які выдаваўся дадзеным таварыствам, падкрэслівалася прагрэсіўнае значэнне адкрыцця ў 6-ці паўночна-заходніх губернях у канцы 1883 г. акруговых судаў і судовай палаты, а таксама ўвядзенне тут суда прысяжных [14, с. 129].

Супраць судовых статутаў у гэты час выступаў вядомы славянафіл І.С. Аксакаў. У сваёй працы “Польский вопрос и западнорусское дело. Еврейский вопрос” [15] ён засяродзіў сваю ўвагу перш за ўсё на немагчымасці, на яго погляд, ажыццяўлення судовай рэформы ў Заходнім краі. Гэта ён абгрунтоўваў, па-першае, панаваннем тут “польскіх” землеўласнікаў, “якія ў саюзе з рымска-каталіцкай мясцовай царквой, калі не ўсе, то многія, не пераставалі служыць вядомай “польскай ідэі”, і, па-другое, тым, што “моц капіталу, гандаль і рамяство – у руках яўрэяў, якія прадстаўляюць сабой вялізную закрытую карпарацыю, якая задушыла рускі сельскі люд” [15, с. 518].

Пытанні, звязаныя з далейшым лёсам судовай рэформы былі вельмі актуальнымі для тагачаснага расійскага грамадства і сталі прадметам вострых дыскусій. Аб гэтым красамоўна сведчыць тое, што судовае заканадаўства

называлася “дакладным барометрам” палітычнага жыцця, а сам суд – “люстэркам грамадства” [14, с. 128]. Як бачым, не выключэннем стала і пытанне аб увядзенні на тэрыторыі Беларусі судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г., якое разглядалася перш за ўсё ў кантэксце палітыкі самадзяржаўя адносна гэтых зямель, накіраванай на далейшую інтэграцыю краю ў склад імперыі.

Літаратура і крыніцы

1. Катков, М.Н. Собрание передовых статей Московских ведомостей. 1867 г. / М.Н. Катков. – М. : Тип. В.В. Чичерина, 1897. – 752 с.
2. Катков, М.Н. Собрание передовых статей Московских ведомостей. 1871 г. / М.Н. Катков. – М. : Тип. В.В. Чичерина, 1897. – 863 с.
3. Катков, М.Н. Собрание передовых статей Московских ведомостей. 1882 г. / М.Н. Катков. – М. : Тип. В.В. Чичерина, 1898. – 688 с.
4. Фукс, В. Суд и полиция : в 2 ч. / В. Фукс. – М. : Университет. тип., 1889. – 282, 232 с.
5. Скальковский, К.А. Современная Россия. Очерки нашей государственной и общественной жизни : в 2 т. / К.А. Скальковский. – 3-е. изд. – СПб. : Тип. А.С. Суворина, 1891. – Т. 2. – 363 с.
6. Кони, А.Ф. Отцы и дети Судебной реформы: к пятидесятилетию Судебных Уставов / А.Ф. Кони. – М. : Статут, 2003. – 352 с.
7. Филиппов, М.А. Судебная реформа в России : в 2 т. / М.А. Филиппов. – СПб., 1871–1875. – Т. 1. Судоустройство, 1871. – [4], IV, 623 с.
8. Джаншиев, Г.А. Основы судебной реформы : сб. ст. / Г.А. Джаншиев. – М. : Статут; РАП, 2004. – 316 с.
9. Арсеньев, К.К. Заметки о русской адвокатуре / К.К. Арсеньев. – СПб. : Тип. В. Демакова, 1875. – 206 с.
10. Мировые (судебные) учреждения в западных губерниях (о введении этих учреждений) // Вестник Европы. – 1871. – Книга 9. – С. 393–394.

11. Колмаков, Н.М. Записка о Судебной реформе в Западном крае вообще и в частности в Киевской губернии / Н.М. Колмаков. – Киев : Тип. М.П. Фрица, 1872. – 33 с.

12. Введение судебных уставов в западных губерниях // Вестник Европы. – 1877. – Книга 9. – С. 359–361.

13. О введении судебных уставов в 9-ти западных губерниях (и об имеющих там быть особенностях по составлению списков присяжных заседателей) // Северный вестник. – 1877. - № 95. – С. 2.

14. Как мы провели 1883 год? (Юридическая хроника) // Журнал гражданского и уголовного права. – 1884. – Книга 4. - С. 128–146.

15. Аксаков, И.С. Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос / И.С. Аксаков. – М. : Тип. М.Г. Молчанинова, 1886. – 844 с.